

Ivan Mladenović*

*Univerzitet u Beogradu
Filozofski fakultet*

Negativna sloboda i odsustvo dominacije: O liberalnom i republikanskom shvatanju pojma slobode**

Apstrakt

U ovom radu, bavimo se razlikom između liberalnog i republikanskog shvatanja pojma slobode. Zastupnici republikanskog stanovišta u novijoj teoriji politike, smatraju da pored tradicionalne razlike između negativnog i pozitivnog pojma slobode, treba uvesti i treći pojam koji slobodu određuje kao odsustvo dominacije. Kao što zastupnici liberalnog gledišta smatraju da shvatanju negativne slobode treba dati prednost u odnosu na pozitivnu slobodu, teoretičari republikanske orijentacije tvrde da shvatanju slobode kao odsustva dominacije treba dati prednost u odnosu na negativno shvatanje slobode. S obzirom da teoretičari republikanske orijentacije svoje gledište u velikoj meri određuju i brane uvođenjem trećeg pojma slobode, ističući analitičke, a ne samo normativne prednosti uvođenja takvog jednog pojma, naš zadatak u ovom radu biće da ispitamo da li to predstavlja poboljšanje u odnosu na određenje pojma negativne slobode.

Ključne reči:

Negativna sloboda, pozitivna sloboda, odsustvo dominacije, nemešanje, liberalno shvatanje slobode, republikansko shvatanje slobode

* Email: ivan.mladenovic@f.bg.ac.rs

** Ovaj rad je nastao u okviru projekta br. 43007, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Rad je prethodno prezentovan na naučnom skupu u okviru Škole političke filozofije dr Zoran Đinđić, koja je održana od 20–26. maja 2012. godine, na Fakultetu političkih nauka, Univerziteta u Beogradu.

U ovom radu, bavićemo se razlikom između pojma negativne slobode i slobode shvaćene kao odsustvo dominacije. Zastupnici republikanskog stanovišta u novijoj teoriji politike, smatraju da pored tradicionalne razlike između negativnog i pozitivnog pojma slobode, treba uvesti i treći pojam koji slobodu određuje kao odsustvo dominacije. Sloboda kao odsustvo dominacije podrazumeva da osobe nisu zavisne od volje drugih ljudi. U meri u kojoj ovakva zavisnost postoji, po republikanskom stanovištu, postoji i odnos dominacije. Međutim, ovo republikansko shvatanje ne podrazumeva samo dodavanje još jednog pojma slobode. Kao što zastupnici liberalnog gledišta smatraju da shvatanju negativne slobode treba dati prednost u odnosu na pozitivnu slobodu, teoretičari republikanske orijentacije tvrde da shvatanju slobode kao odsustva dominacije treba dati prednost u odnosu na negativno shvatanje slobode. Ponekad se čak čini da oni argumentuju da ako se prihvati republikansko shvatanje slobode, onda liberalno shvatanje negativne slobode treba da bude odbačeno.¹

Nas, u ovom radu, neće toliko zanimati koje su, uopšteno gledano, prednosti i mane, liberalnog i republikanskog stanovišta. Takođe, nećemo se baviti normativnim implikacijama liberalnog i republikanskog shvatanja slobode. U ovom radu, pre svega, će nas interesovati konceptualna pitanja u vezi sa određenjem pojma slobode. S obzirom da teoretičari republikanske orijentacije svoje gledište u velikoj meri određuju i brane uvođenjem trećeg pojma slobode, ističući analitičke, a ne samo normativne prednosti uvođenja takvog jednog pojma, naš cilj biće da ispitamo da li to predstavlja poboljšanje u odnosu na ranija shvatanja slobode u okviru savremene teorije politike.

Rad se sastoji iz tri dela. U prvom delu rada, uvodimo pojmove negativne i pozitivne slobode onako kako ih je odredio Isaija Berlin (I. Berlin). Takođe, objašnjavamo zašto, po Berlinovom shvatanju, liberalno stanovište daje primat negativnom u odnosu na pozitivno shvatanje slobode. U drugom poglavlju, pokazujemo na koji način zastupnici republikanskog shvatanja uvode treći pojam slobode, kao i na koji način argumentuju protiv negativnog shvatanja slobode. Pored toga, pokazujemo da se protiv republikanskog shvatanja slobode kao odsustva dominacije može konstruisati sličan argument onome koji zastupnici republikanskog gledišta formulišu protiv Berlinovog shvatanja negativne slobode. U trećem delu rada, ispitujemo da li uvođenje pojma slobode kao odsustva dominacije ima određenih prednosti u odnosu na pojam negativne slobode.

¹ Generalna linija reakcije na nove republikanske tendencije u savremenoj teoriji politike bila je da one ne nude ništa što već nije obuhvaćeno liberalnim gledištem, te da u tom smislu ne predstavljaju istinsku alternativu liberalizmu. Videti: Robert E. Goodin, "Folie Républicaine", *Annual Review of Political Science*, Vol. 6, pp. 55–76.

RAZLIKA IZMEĐU POJMOVA NEGATIVNE I POZITIVNE SLOBODE

Ljudima sloboda može biti potrebna kako bi nešto uradili, ali i kako bi odlučili kakav život žele da vode, odnosno koje ciljeve da slede. U prvom slučaju, reč je o slobodi od određenih ograničenja ili prepreka koje mogu stajati na putu nečijeg delovanja. U drugom slučaju, potrebna je sloboda da čovek nešto bude ili postane. Upravo je ovu razliku između „slobode od“ i „slobode za“, kao suštinsku za razumevanje značenja pojma slobode, istakao Isaija Berlin u svom članku „Dva pojma slobode“.² Berlin polazi od toga da postoji razlika između onoga što naziva negativnim i pozitivnim shvatanjem slobode. Za značenje slobode u negativnom smislu karakteristično pitanje je „U kom području subjektu – osobi ili grupi osoba – treba da bude ostavljeno na volju da radi ili da bude ono za šta je sposoban, bez uplitanja drugih osoba?“. S druge strane, za razumevanje značenja pozitivne slobode karakteristično je pitanje „Šta ili ko je izvor kontrole ili uplitanja koje može nekoga da natera da radi ili da bude pre ovo negoli ono?“.³ Međutim, u formi u kojoj su postavljena, ova pitanja takođe mogu da zavedu na krivi put. Naime, u oba slučaja se javlja uplitanje nekoga sa strane i onemogućavanje osobe da nešto uradi ili postane. Kako bi dodatno precizirao razliku o kojoj je reč, Berlin je kasnije pojednostavio ova pitanja tako da glase: „Koliko se vlast meša u moj život?“ i „Ko mnome vlada?“, ili alternativno, „Koliko se nada mnom vlada?“ i „Ko nada mnom vlada?“. Jasno je da se i u ovom sažetijem obliku prvo pitanje u svakom od parova odnosi na određenje pojma negativne slobode, a drugo, na shvatanje pozitivne slobode.

Kao što je već nagovešteno, pojam negativne slobode obično se shvata tako da je osoba slobodna u smislu da ne postoje ograničenja u pogledu njenog delovanja. Osoba je slobodna u onoj meri u kojoj ne postoje nikakve prepreke da uradi ono što želi. Ali o kakvim preprekama je reč? Zamislimo da želimo da putujemo u Barselonu avionom i da na dan leta aerodrom bude okovan gustom maglom. Sasvim sigurno, magla se isprečila na putu naše želje da budemo u Barseloni. Ili zamislimo situaciju da osoba ima jaku želju da bude pop pevačica, ali da ima tremu od javnog nastupa. U ovom slučaju, prepreka bi bila psihičke prirode. Međutim, kada se govori o negativnoj slobodi kao odsustvu prepreka onda se uglavnom ne misli na ovakve vrste fizičkih i psihičkih ograničenja. Prinuda koja me sprečava da uradim željenu stvar može doći od drugih ljudi. Tek ukoliko mi drugi ljudi namerno postavljaju prepreke na mom putu da ostvarim ono što želim, tek u tom slučaju možemo govoriti o

² Za ovaj članak često se tvrdi da je „najuticajniji esej“ savremene političke filozofije. Videti: Adam Swift, *Politička filozofija*, Clio, Beograd, 2008, str. 65.

³ Isaija Berlin, *Četiri ogleda o slobodi*, Filip Višnjić, Beograd, str. 204.

istinskom ograničavanju slobode. Zato Berlin kaže da „slobodan u tom smislu znači neometan od drugih“, i dodaje da, „što je veće područje u kojem mi se niko ne isprečava na putu, to je veća moja sloboda“.⁴ Pojam negativne slobode odnosi se, dakle, primarno na slobodu shvaćenu u političkom smislu.

Za negativno shvatanje slobode karakterističan je sledeći Hobsov (T. Hobbes) stav: „Slobodan čovek je onaj što u stvarima koje je po svojoj snazi i pameti u stanju da čini nije sprečavan da čini šta mu je volja“.⁵ Međutim, nije teško uvideti u čemu je osnovni problem ovakvog jednog stanovišta. Zamislimo da smo se sa prijateljicom dogovorili da u bioskopu sledeće večeri gledamo film „Osmi putnik“. U međuvremenu su nam iskrsele obaveze i javljamo prijateljici da ne možemo sutra da idemo da gledamo film. Dakle, biramo da ne idemo u bioskop i niko nas ne ometa u izboru te opcije. Međutim, a da to ne znamo, u svakom slučaju sutra ne bismo mogli da gledamo taj film jer će on biti skinut sa repertoara svih bioskopa. Da li to znači da smo zaista bili slobodni prilikom pravljenja izbora? Da smo se kojim slučajem odlučili za drugu opciju sasvim sigurno bi stajala prepreka na putu njenog ostvarenja. Hobs bi u ovakvom tipu slučaja bio spreman da tvrdi kako smo slobodni sve dok ne postoje prepreke u pogledu opcije koju zaista preferiramo. Ali ovo stanovište je problematično. Teško da možemo reći da neko pravi slobodan izbor ako su mu sve opcije osim jedne nedostupne.

Berlin koji je inicijalno usvojio određenu verziju hobsovskog shvatanja negativne slobode kao odsustva prepreka, kasnije je revidirao svoje stanovište tako da izbegava ovu vrstu prigovora. Po njegovom kasnijem shvatanju, za negativno određenje slobode nije bitno samo da su otvorena vrata u pogledu onoga što preferiramo, već negativna sloboda znači da su i mnoga druga vrata otvorena. Berlin kaže da pojam negativne slobode podrazumeva ne samo odsustvo prepreka u pogledu onoga što želimo, „već i odsustvo onoga što ometa moguće izbore i aktivnosti – odsustvo prepreka na putu kojim čovek može odlučiti da ide. Takva sloboda u krajnjoj liniji ne zavisi od toga da li uopšte želim, ili dokle želim da idem, već od toga koliko ima otvorenih vrata, koliko su otvorena, koliki je njihov značaj u mom životu“.⁶ Ako su otvorena samo jedna vrata, makar ona vodila i ka najboljim mogućim posledicama, to nije dovoljno da bismo osobu kojoj su ona otvorena u potpunosti smatrali slobodnom u negativnom smislu tog pojma.

Za pozitivno shvatanje slobode od odlučujuće važnosti je pojam autonomije. Berlin uočava da se u osnovi ideje o autonomiji nalazi teza o dva sop-

⁴ Isto, str. 206.

⁵ Tomas Hobz, *Levijatan ili materija, oblik i vlast države crkvene i građanske*, Kultura, Beograd, 1961, str. 21. Trebalo bi, ipak, dodati da Hobs u tom kontekstu ne misli isključivo na prepreke koje mogu doći od drugih ljudi, već i na fizičke prepreke.

⁶ Isaija Berlin, *Četiri ogleđa o slobodi*, op. cit., str. 43.

stva. Višeg sopstva koje je racionalno i nižeg koje je nagonско i iracionalno. Pojam autonomije podrazumeva da više ili racionalno sopstvo upravlja i propisuje zakon nižem ili iracionalnom, empirijskom sopstvu. Načelno gledano, ideja o autonomiji ne bi trebalo da bude naročito problematična. Mnoštvo naših želja i sklonosti može biti krajnje iracionalno, pa čak i štetno po naše zdravlje i blagostanje. Ideja autonomija podrazumeva da možemo formirati želje višeg reda koje su u stanju da kontrolišu želje nižeg reda. Recimo da imam neumerenu želju za uživanjem u „brzoi hrani“. Znamo da osoba koja autonomno odlučuje može da se distancira od te svoje želje i podvrgne je testu propitivanja u svetlu racionalnosti. Na osnovu takvog jednog propitivanja mogu da zaključim kako ova moja sklonost može biti štetna po moje zdravlje i formirati želju višeg reda da izbegavam „brzu hranu“. Berlin, ipak, smatra da je određenje pozitivne slobode znatno problematičnije od određenja negativne slobode. Zašto je to tako?

Više ili racionalno sopstvo ne mora nužno biti mišljeno po modelu individualnog donošenja odluke, već može biti i društveno nametnuti obrazac. Problem u vezi sa pozitivnom slobodom javlja se tek na društvenom planu. A problem se sastoji u sledećem: urediti društvo tako da ono bude organizovano po modelu racionalnih pojedinaca (kod kojih racionalno sopstvo dominira nad empirijskim sopstvom). Imajući u vidu, da ljudi najčešće nisu u dovoljnoj meri racionalni kako bi se uklopili u ovakvu jednu sliku idealnog društva, pojam pozitivne slobode može implicirati da oni koji imaju znanje, na primer neka vladajuća elita, ubedi one kojima dominira njihovo niže sopstvo u ispravnost podređivanja njihovom višem ili racionalnom sopstvu, tako što bi im bila nametnuta koncepcija sopstva za koju se tvrdi da je u njihovom interesu. U tom slučaju, pojam pozitivne slobode vodi u opravdanje paternalizma. Stvari, po Berlinovom mišljenju, mogu biti još i gore ukoliko se idealno društvo nameće nasilnim sredstvima pri čemu se opravdanje za ovo nametanje vidi upravo u realizaciji pravog ili istinskog sopstva svakog člana društva. U tom slučaju, pojam pozitivne slobode ima totalitarne implikacije. Ima, dakle, nečeg paradoksalnog u određenju pozitivne slobode, barem kako je Berlin shvata. Ona u ime autonomije kao osnove ljudske slobode, poriče mogućnost ljudske slobode. Otud, ne čudi što Berlin daje prednost negativnom shvatanju slobode u odnosu na pozitivno.

TREĆI POJAM SLOBODE: ODSUSTVO DOMINACIJE

Zastupnici republikanske teorije smatraju da prednost koju liberali pridaju pojmu negativne slobode nije dovoljno ubedljiva. Njihov cilj nije da pokažu kako pozitivno shvatanje slobode ima prednost nad negativnim, već da sam negativan pojam slobode nije u dovoljnoj meri kritički preispitan. Jednom kada se podvrgne kritičkom propitivanju, zastupnici republikanske teorije

tvrdi da se on pokazuje kao nedovoljno adekvatno određenje slobode. Zato oni predlažu republikansko shvatanje slobode kao odsustva dominacije kao znatno bolju alternativu. Dakle, po njihovom shvatanju, ključna razlika nije između negativnog i pozitivnog shvatanja slobode, već između negativnog shvatanja slobode i slobode kao odsustva dominacije. Zapravo, oni se zalažu za treći pojam slobode koji bi bio najadekvatnije određenje tog pojma.⁷ U ovom delu rada, s obzirom da nas prvenstveno interesuju konceptualna pitanja, a ne šire shvaćena razlika između liberalne i republikanske normativne političke teorije, posebnu pažnju posvetićemo Petitovim (P. Pettit) argumentima protiv negativnog shvatanja slobode.⁸

Petit razlikuje sledeća tri pojma slobode: 1. sloboda shvaćena u hobsovskom smislu kao odsustvo prepreka, 2. sloboda kao nemešanje, koja je karakteristična za Berlinovo određenje negativne slobode i 3. sloboda kao odsustvo dominacije, koja je karakteristična za republikansko gledište. On tvrdi da Berlinovo stanovište predstavlja nestabilnu poziciju između druge dve pozicije. Polazište za Petitov stav u prilog republikanskog shvatanja slobode jeste ispravnost Berlinovog argumenta kojim se kritikuje hobsovsko shvatanje da se sloboda sastoji u nepostojanju prepreka da radimo ono što želimo.⁹ Videli smo, da Berlin smatra kako za slobodu nije dovoljno da vrata budu otvorena samo u pogledu opcije koju preferiramo, već i u pogledu mnogih drugih opcija. Petit nudi sledeći argument kako bi formalno prikazao problem u vezi sa hobsovim određenjem slobode kao odsustva prepreka:

1. Pretpostavimo, zajedno sa Hobsom, da uživamo slobodu između opcija A i B, samo u slučaju da izbegavamo mešanje neke osobe u pogledu opcije koju zaista biramo; time izbegavamo sprečavanje zadovoljenja naše želje.
2. Po pretpostavci, ne uživamo slobodu izbora u slučaju kada opcija A podrazumeva mešanje neke osobe, opcija B ne podrazumeva mešanje, a mi biramo A.
3. Ali, po početnoj pretpostavci, uživali bismo slobodu izbora u tom slučaju ukoliko bismo izabrali B.
4. Ukoliko nam je poznata ova situacija, čini se, dakle, da je moguće očuvati slobodu izbora, bez ikakvog ograničenja u pogledu mešanja druge osobe, prilagođavajući svoje preferencije tako da biramo opciju B.

⁷ Quentin Skinner, "A Third Concept of Liberty", *Proceedings of the British Academy*, Vol. 117, pp. 237–268.

⁸ Philip Pettit, "The Instability of Freedom as Noninterference: The Case of Isaiah Berlin", *Ethics*, Vol. 121, No. 4, pp. 693–716.

⁹ Petit čak tvrdi da ovaj argument, „predstavlja Berlinov najtrajniji doprinos razmišljanju o slobodi“. Videti: Isto, p. 699.

5. Ali to je apsurdno. Ne možemo biti slobodni samo time što se prilagođavamo dispoziciji neke druge osobe da se umeša u naš izbor.
6. Dakle, početna pretpostavka da je izbegavanje sprečavanja zadovoljenja naše želje dovoljno za slobodu, mora da bude pogrešna.

Do ove tačke, postojala bi saglasnost između Petita i Berlina u pogledu hobsovski shvaćene negativne slobode. Međutim, Petit ističe da se sličan argument može konstruisati i protiv Berlinovog shvatanja negativne slobode, odnosno slobode kao nemešanja, koje podrazumeva da i druge opcije moraju da budu otvorene, a ne samo ona koju preferiramo. Evo kako glasi taj argument:

1. Pretpostavimo, zajedno sa Berlinom, da uživamo slobodu izbora između opcija A i B, samo u slučaju da su obe opcije dostupne; čime izbegavamo nečije mešanje u pogledu svake od opcija a ne samo one koju želimo.
2. Po pretpostavci, ne uživamo slobodu izbora u slučaju kada neka osoba ima moć da se umeša i koja, ukoliko je zlonamerna, može da se umeša bilo u jednu, bilo u drugu opciju.
3. Ali, po pretpostavci, uživali bismo slobodu izbora u slučaju kada bi se druga osoba, bez obzira na njenu moć, suzdržala od toga da se meša u bilo koju od opcija.
4. Ukoliko vam je poznata ova situacija, čini se da možete postati slobodni, bez redukovanja nečije moći da se umeša, dodvoravajući se osobi koja ima moć da se umeša.
5. Ali to je apsurdno. Ne možemo postati slobodni tako što ćemo se prilagoditi nekome ko ima moć da se umeša.
6. Dakle, početna pretpostavka da je nemešanje dovoljno za slobodu mora da bude pogrešna.¹⁰

Zbog toga je, po Petitovom shvatanju, Berlinovo određenje negativne slobode jednako neadekvatno kao Hobsovo. Petit zato brani ideju o trećem pojmu slobode, shvaćenom kao odsustvo dominacije, koji implicira da nije dovoljno da vrata u pogledu mogućih opcija budu otvorena, već da ne sme biti ni moćnih čuvara vrata koji po svojoj volji mogu da ih zatvore. Ključna stvar u vezi sa dominacijom jeste da ona predstavlja ograničenje slobode uprkos tome što ne mora da implicira niti postavljanje prepreka, niti bilo kakvo mešanje u pogledu mogućih opcija za nečije delovanje. Upravo ovu dimenziju ograničenja slobode, po republikanskom gledištu, nije moguće zahvatiti liberalnim shvatanjem negativne slobode. Jer ako nema mešanja drugih osoba u pogledu mogućih opcija za nečije delovanje, ta osoba je po Berlinovom shva-

¹⁰ Isto, pp. 699–700.

tanju, u najvećoj mogućoj meri slobodna. Ali ne i po republikanskom shvatanju pojma slobode kao odsustva dominacije. To što se neka moćna osoba A, iako je u mogućnosti, ne meša u moguće opcije druge osobe B, ne znači da je osoba B slobodna. Naprotiv, ona je neslobodna sve dok osoba A ima moć da se po svojoj volji umeša u moguće opcije za delovanje osobe B. Republikansko određenje slobode kao odsustva dominacije podrazumeva nepostojanje takvih osoba koje imaju moć da se po svojoj volji umešaju u moguće opcije za delovanje drugih ljudi.

Međutim, nama se čini da se republikansko shvatanje slobode kao odsustva dominacije može kritikovati na sličan način na koji su kritikovana određenja negativne slobode. Evo kako bi glasio argument protiv Petitovog shvatanja slobode kao odsustva dominacije:

1. Pretpostavimo, zajedno sa Petitom, da smo slobodni u smislu odsustva dominacije samo ako nema osoba koje su toliko moćne da mogu po svojoj volji vrata u pogledu mogućih opcija za naše delovanje da ostave otvorenim ili ih zatvore; sloboda kao odsustvo dominacije znači da nema moćnih čuvara vrata.
2. Po pretpostavci, ne uživamo slobodu izbora, ako je neka osoba u tolikoj meri moćna da može po svojoj volji da drži otvorenim, ili zatvori vrata, u pogledu opcija za naše delovanje; dakle, ne uživamo slobodu sve dok ima moćnih čuvara vrata.
3. Ali, po pretpostavci, uživali bismo slobodu izbora ukoliko bi postojala osoba J koja može da kontroliše da li je osoba K čuvar vrata koji može proizvoljno i po svojoj volji da ih otvara i zatvara u pogledu našeg delovanja, i zahvaljujući tome može biti sankcionisano K-ovo eventualno zatvaranje vrata u pogledu opcija za naše delovanje.
4. Ukoliko je to tako, čini se da možemo postati slobodni umnožavanjem u nedogled broja osoba koje kontrolišu da nema moćnih čuvara vrata.
5. Ali to je apsurdno. Ne možemo postati slobodni tako što ćemo u nedogled povećavati broj čuvara koji nas čuvaju od čuvara vrata.
6. Dakle, početna pretpostavka da je sloboda kao odsustvo dominacije dovoljna za slobodu, mora da bude pogrešna.¹¹

Osnovna poenta je da ako se protiv negativnog shvatanja slobode može konstruisati argument koji je sličan argumentu protiv hobsovski shvaćenog odsustva prepreka, onda se isto tako sličan argument prethodnim argumentima može formulisati i protiv republikanskog određenja slobode kao odsustva dominacije. Kao što smo već istakli, ovo naše istraživanje je isključivo konceptualne, a ne normativne prirode. Ono, dakle, nije razmatranje o idealima koje

¹¹ Isto, p. 704.

vezujemo za liberalno i republikansko shvatanje slobode. A ono je pokazalo, da pojam slobode kao odsustva dominacije ne prolazi bolje od pojma negativne slobode kada se podvrgne kritičkom preispitivanju. Razmatranja u ovom poglavlju pokazuju da u meri u kojoj liberalno shvatanje negativne slobode nije adekvatno, u istoj toj meri nije adekvatno nije ni republikansko shvatanje slobode. U nastavku rada, razmatramo da li se može ponuditi argument u prilog negativnog određenja slobode, koji bi bio otporan na republikanski tip kritike.

DA LI SE POJAM NEGATIVNE SLOBODE MOŽE ODBRANITI OD REPUBLIKANSKE KRITIKE?

Glavna teza u vezi sa republikanskim shvatanjem slobode jeste da ono pokazuje kako sama mogućnost mešanja, a ne aktuelno mešanje u moguće opcije za delovanje drugih ljudi, može predstavljati značajno ograničenje za njihovu slobodu.¹² Samim tim, republikansko shvatanje pojma slobode pokazuje da liberalno određenje slobode, u smislu negativne slobode ili odsustva mešanja u tuđe izbore, nije u dovoljnoj meri adekvatno. Postavlja se pitanje da li se određenje negativne slobode može odbraniti od ovog prigovora. U ovom poglavlju bavićemo se razmatranjem primera koji navodi Metju Krejmer (M. Kramer) kako bi demonstrirao da se pojam negativne slobode može odbraniti od kritike koja dolazi sa republikanskog stanovišta.¹³ Ovaj primer trebao bi da dovede u pitanje glavnu pretpostavku na kojoj teoretičari republikanske orijentacije zasnivaju svoju kritiku negativnog određenja slobode. To je pretpostavka da odnos dominacije ne podrazumeva da osoba koja po svojoj volji može da se umeša u moguće izbore druge osobe, to nužno i čini. Sama mogućnost da ona to učini dovoljna je za odnos dominacije.

Krejmer kao primer koji dovodi u pitanje ovakvu pretpostavku u vezi sa shvatanjem dominacije navodi priču o „dobročudnom divu“.¹⁴ Zamislamo da se u nekoj zajednici rodi div koji ne samo svojom snagom i veličinom, već i svojom inteligencijom i spretnošću nadmašuje snagu svih građana te zajednice. Drugim rečima, on može po svojoj volji da potčini čitavu zajednicu i sve njene stanovnike svojoj vlasti. S obzirom na postojanje ovakve mogućnosti,

¹² Quentin Skinner, *Liberty before Liberalism*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, Chapter 2; Philip Pettit, *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*, Clarendon Press, Oxford, 1997, Chapter 2.

¹³ Matthew K. Kramer, "Liberty and Domination" in: Cécile Laborde and John Maynor (eds.), *Republicanism and Political Theory*, Blackwell Publishing, Oxford, 2008, pp. 31–58.

¹⁴ Isto, pp. 47–48.

zastupnici republikanske teorije morali bi da kažu kako postoji odnos dominacije između ovog diva i bilo kog pojedinačnog člana te zajednice. Međutim, uprkos tome, zamislimo, takođe, da je ovaj div dobroćudan, i da umesto ispoljavanja svoje moći radije bira da se povuče u neku pećinu gde provodi vreme čitajući i razmišljajući. Dakle, verovatnoća da se dobroćudni div umeša u bilo čije moguće opcije za delovanje je izuzetno mala. Uprkos ovoj izuzetno maloj verovatnoći, zastupnik republikanskog shvatanja bio bi prinuđen da i dalje tvrdi kako postoji odnos dominacije između dobroćudnog diva i građana date zajednice, jer ako bi promenio svoje mišljenje div bi lako mogao da se umeša u moguće izbore bilo kog člana te zajednice. Ali čini se pogrešnim tvrditi da građani nisu slobodni uprkos tome što se niko ne meša u njihove izbore i što je verovatnoća za takvo mešanje izuzetno mala.

Važno je istaći da je poenta u vezi sa ovim primerom prvenstveno konceptualne, a ne normativne prirode. Ona ukazuje da republikansko određenje dominacije pati od određenih problema, koje je moguće izbeći negativnim shvatanjem slobode. Ako je verovatnoća da se osoba A umeša u moguće opcije za delovanje osobe B ekstremno mala, onda možemo reći da je verovatnoća da osoba B bude slobodna, u negativnom smislu tog pojma, izuzetno velika. Ovo je znatno prihvatljivije od tvrdnje koju bi morao da zastupa teoretičar republikanske orijentacije da je osoba B i dalje jednako neslobodna jer, iako ekstremno malo verovatna, postoji mogućnost da se osoba A umeša u moguće opcije za delovanje osobe B. Važilo bi zapravo i obrnuto. Što je veća verovatnoća da se osoba A umeša u mogući izbor osobe B, što je karakteristično za odnos dominacije, to bismo pre mogli reći da osoba B nije slobodna u negativnom smislu tog pojma. Ali ništa se ne dobija time što se u tom slučaju tvrdi da je reč o odnosu dominacije, jer velika verovatnoća da se osoba A umeša, čak i ako ona to ne čini, ograničava negativnu slobodu osobe B. Ako postoji bilo kakav odnos dominacije, on se jednako tako može objasniti ograničenjem slobode u negativnom smislu. Dakle, početna pretpostavka o dominaciji kao mogućnosti mešanja, a ne aktuelnom mešanju, ne predstavlja dobru osnovu za kritiku negativnog shvatanja slobode, niti se iz nje mogu izvesti neke implikacije koje već ne mogu biti izvedene iz negativnog određenja slobode.¹⁵

Odgovor zastupnika republikanskog gledišta na kritiku koja se zasniva na probabilističkim razmatranjima u vezi sa slobodom i neslobodom bio je da još jednom ukažu na to da čak i mala verovatnoća da se osoba A umeša u izbor osobe B ne znači odsustvo dominacije. Osoba B možda ne mora da brine u pogledu ostvarivosti mogućih opcija za svoje delovanje, ali je i dalje u

¹⁵ Ističemo još jednom da su ove poente prvenstveno konceptualnog, a ne normativnog karaktera. One imaju za cilj da istaknu u čemu je problem sa republikanskim određenjem slobode i neslobode, a ne da opravdaju sa normativne tačke gledišta nekakvu benevolentnu despotiju u kojoj bi građanima bio ostavljen širok prostor za upražnjavanje mnogih sloboda u koje se ovaj dobri despot ne meša.

suštinskom smislu neslobodna. Petit, i dalje, insistira na tvrdnji da će „tuđinska kontrola (*alien control*) ostati sve dok neki delatnik može da se umeša, bez obzira na smanjenu verovatnoću takvog mešanja“.¹⁶ Međutim, čini se da Petit u svom odgovoru ponavlja upravo onu pretpostavku koja je kritikom republikanskog stanovišta dovedena u pitanje. On nigde ne kaže da li odnos dominacije ostaje nepromenjen s obzirom na ekstremno malu verovatnoću da se delatnik meša u moguće izbore drugih osoba. Quentin Skinner (Q. Skinner), u svom odgovoru na kritiku koja se zasniva na probabilističkim razmatranjima kaže upravo to. On koristi omiljeni primer teoretičara republikanske orijentacije koji se zasniva na razlici između gospodara i roba. Skinner kaže da ako postoji ovakav odnos dominacije, onda bez obzira na to koliko je gospodar blagonaklon prema robu, rob i dalje u suštinskom smislu ostaje neslobodan. On tvrdi da, „čak i ako je zanemarljiva verovatnoća da će se neko umešati u upražnjavanje različitih moći robova, njihov suštinski položaj ropstva ostaje netaknut. Sama činjenica da gospodar ili vladar ima arbitrarnu moć da interveniše jeste ono što oduzima njihovu slobodu, ne bilo kakva određena verovatnoća da će ta moć ikada biti upotrebljena“.¹⁷

Moglo bi se, ipak, postaviti pitanje u kojoj meri je primer sa ropstvom relevantan za razmatranja u vezi sa negativnim shvatanjem pojma slobode. Čini se da je implikacija koju Skinner želi da istakne pre normativne nego konceptualne prirode. To je implikacija da zastupnik negativnog shvatanja slobode u slučaju jako male verovatnoće da se gospodar umeša u moguće opcije za delovanja roba, mora da tvrdi kako je u tom pogledu rob slobodan u negativnom smislu tog pojma, što je apsurdno. Prednost republikanskog stanovišta bila bi u tome što izbegava ovakvu vrstu paradoksa. Međutim, na ovo bi se moglo odgovoriti da mi, srećom, ne živimo više u robovlasničkim društvima i da negativno shvatanje slobode nije ni određeno kako bi bilo adekvatno za takva društva. Naprotiv, implikacije negativnog shvatanja slobode idu u pravcu normativnog ideala koji garantuje što širi stepen osnovnih prava i sloboda, koje isključuju bilo kakav odnos dominacije po modelu robovlasničkih odnosa. U tom pogledu, Skinnerov odgovor koji je, ipak, normativne prirode, irelevantan je u savremenom kontekstu. Zaključujemo, dakle, da teoretičari republikanske orijentacije nisu pružili zadovoljavajući odgovor na odbranu uloge negativnog shvatanja slobode od njihove kritike.

¹⁶ Philip Pettit, "Republican Freedom: Three Axioms, Four Theorems" in: Cécile Laborde and John Maynor (eds.), *Republicanism and Political Theory*, Blackwell Publishing, Oxford, 2008, p. 124.

¹⁷ Quentin Skinner, "Freedom as the Absence of the Arbitrary Power" in: Cécile Laborde and John Maynor (eds.), *Republicanism and Political Theory*, Blackwell Publishing, Oxford, 2008, p. 97.

ZAKLJUČAK

Naš osnovni cilj u ovom radu bio je da istražimo dalju relevantnost pojma negativne slobode u svetlu kritičkog preispitivanja tog pojma iz perspektive republikanske političke teorije. Videli smo, da zastupnici ove orijentacije predlažu uvođenje pojma slobode kao odsustva dominacije, argumentujući pritom da ovaj pojam ima značajne prednosti u odnosu na negativno određenje slobode. Naše istraživanje pokazalo je, međutim, da se mogu formulisati argumenti protiv republikanskog određenja slobode, na sličan način na koji teoretičari ove orijentacije argumentuju protiv negativnog shvatanja slobode. Takođe, pokazano je da se republikansko shvatanje neslobode u smislu dominacije suočava sa određenim problemima koji mogu biti izbegnuti shvatanjem neslobode kao mešanja u moguće opcije za delovanje, kao i da se shvatanje slobode kao odsustva dominacije može redukovati na negativnu slobodu shvaćenu u smislu nemešanja. U tom pogledu, uprkos kritici sa republikanskih pozicija, može se reći da ona ne pruža konkluzivne razloge za odbacivanje negativnog shvatanja slobode.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Berlin, Isaija, *Četiri ogleda o slobodi*, Filip Višnjić, Beograd, 1992.
- [2] Goodin, Robert E., "Folie Républicaine", *Annual Review of Political Science*, Vol. 6, pp. 55–76.
- [3] Hobz, Tomas, *Levijatan ili materija, oblik i vlast države crkvene i građanske*, Kultura, Beograd, 1961.
- [4] Kramer, Matthew K., "Liberty and Domination" in: Cécile Laborde and John Maynor (eds.), *Republicanism and Political Theory*, Blackwell Publishing, Oxford, 2008, pp. 31–58.
- [5] Pettit, Philip, *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*, Clarendon Press, Oxford, 1997.
- [6] Pettit, Philip, "Republican Freedom: Three Axioms, Four Theorems" in: Cécile Laborde and John Maynor (eds.), *Republicanism and Political Theory*, Blackwell Publishing, Oxford, 2008, pp. 102–130.
- [7] Pettit, Philip, "The Instability of Freedom as Noninterference: The Case of Isaiah Berlin", *Ethics*, Vol. 121, No. 4, pp. 693–716.
- [8] Skinner, Quentin, *Liberty before Liberalism*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.
- [9] Skinner, Quentin, "A Third Concept of Liberty", *Proceedings of the British Academy*, Vol. 117, pp. 237–268.

- [10] Skinner, Quentin, "Freedom as the Absence of the Arbitrary Power" in: Cécile Laborde and John Maynor (eds.), *Republicanism and Political Theory*, Blackwell Publishing, Oxford, 2008, pp. 83–101.
- [11] Swift, Adam, *Politička filozofija*, Clio, Beograd, 2008.

Ivan Mladenović

NEGATIVE FREEDOM AND NONDOMINATION: ON LIBERAL AND REPUBLICAN CONCEPTS OF FREEDOM

Abstract

In this paper we will examine the difference between liberal and republican concepts of freedom. The proponents of republican view think that the third concept of freedom should be introduced in addition to negative and positive concepts of freedom. This third concept implies freedom as nondomination. Just as the liberal theorists think that there is a priority of negative over positive freedom, the republican theorists argue that there is a priority of nondomination over negative freedom. Since, the republican theorists defend the introduction of freedom as nondomination not only on normative, but also on conceptual grounds, our primary aim in this paper will be to investigate whether this notion has some analytical advantages over the concept of negative freedom.

Key words:

Negative freedom, positive freedom, nondomination, noninterference, liberal freedom, republican freedom